

Соціально-економічні чинники корупції в Україні. Теоретико-правовий аналіз

Шак Роман¹, Василенко Сніжана²

Опубліковано	Секція	УДК
20.12.2025	Право	336.71

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18040066>

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз соціально-економічних чинників, що сприяють поширенню корупції в Україні. Особлива увага приділена взаємозв'язку між низьким рівнем доходів населення, високим рівнем безробіття, нерівномірним розподілом національного багатства, а також відсутністю ефективного контролю за діяльністю державних інституцій. Розглядаються основні напрями впливу тіньової економіки, девальвації суспільної моралі, недовіри до судової та правоохоронної систем, що створюють сприятливе середовище для виникнення корупційних ризиків. Аналізується також невідповідність існуючої правової бази сучасним викликам у сфері протидії корупції, зокрема недостатня ефективність антикорупційних органів та низький рівень правової культури населення. У статті обґрунтовано потребу в міждисциплінарному підході до подолання корупції, що поєднує соціальні, економічні, правові та освітні стратегії. Запропоновано конкретні шляхи вдосконалення державної політики з урахуванням соціально-економічних реалій українського суспільства.

Ключові слова: корупція, соціально-економічні чинники, антикорупційна політика, правове регулювання, тіньова економіка, соціальна нерівність, правова культура.

Socio-economic factors of corruption in Ukraine. Theoretical and legal analysis

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the socio-economic factors contributing to the spread of corruption in Ukraine. Particular emphasis is placed on the interrelation between low income levels, high unemployment rates, unequal distribution of national wealth, and the lack of effective oversight over public institutions. The study examines the impact of the shadow economy, moral degradation in society, and the widespread distrust in the judiciary and law enforcement system, all of which form a favorable environment for corruption risks to flourish. The article also addresses the inadequacy of the current legal framework in responding to contemporary anti-corruption challenges, including the insufficient efficiency of anti-corruption agencies and the low level of legal awareness among the population. The research substantiates the need for an interdisciplinary approach to combating corruption, combining social, economic, legal, and educational strategies. Specific

¹ Національний університет «Львівська політехніка», асистент кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, доктор філософії, асистент ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2966-3177>

² Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого студентка факультету права та економічної безпеки ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7515-8572>

proposals are put forward to improve state policy, taking into account the socio-economic realities of Ukrainian society.

Keywords: corruption, socio-economic factors, anti-corruption policy, legal regulation, shadow economy, social inequality, legal culture.

Вступ

Постановка проблеми. Корупція в Україні залишається однією з ключових загроз державній безпеці, соціально-економічному розвитку та демократичним засадам. Її багаторівнева природа охоплює політичні, адміністративні, правові та економічні площини, а наслідки корупційної діяльності відчуються в усіх сферах суспільного життя — від інвестування та підприємництва до доступу до соціальних благ. Особливого значення набуває вивчення соціально-економічних передумов, які сприяють поширенню корупційних практик: це зростання соціальної нерівності, низький рівень довіри до інституцій, недосконалість правової бази та слабкість системи контролю. В умовах перманентних реформ, воєнного стану та необхідності інтеграції до європейського правового простору проблема боротьби з корупцією потребує глибокого міждисциплінарного аналізу.

Аналіз дослідження проблеми. Проблематику корупції в Україні розглядали багато вітчизняних та зарубіжних учених. У галузі правознавства вагомий внесок у дослідження правових аспектів протидії корупції зробили Атаманчук Г.В., Бандурка О.М., Шевченко А.О., Оніщенко Н.М., Костецький В.М., які акцентували увагу на необхідності комплексного вдосконалення антикорупційного законодавства та механізмів його реалізації. З боку економічної науки соціально-економічні детермінанти корупції досліджували Мармуль О.А., Купчак Р.А., Белова І.В., Савченко А.М., які вказували на зв'язок між рівнем життя населення, ступенем тінізації економіки, рівнем безробіття та корупційною вразливістю інституцій. У соціологічному аспекті важливими є праці Головаха Є.І., Рябченко О.Ю., Злобіна І.А., які аналізували суспільну толерантність до корупції, низький рівень громадянської правосвідомості та дефіцит моральної відповідальності серед посадових осіб. Незважаючи на значну кількість досліджень, у науковому полі й досі бракує системного теоретико-правового аналізу, який поєднав би правові засоби боротьби з корупцією із соціально-економічними факторами, що її живлять.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу соціально-економічних чинників корупції в Україні, виявлення їх взаємозв'язку з інституційною спроможністю держави, а також формулювання науково обґрунтованих підходів до удосконалення механізмів протидії корупції з урахуванням сучасних викликів, економічної нестабільності та потреби адаптації до європейських стандартів верховенства права та прозорості управління.

Результати

Виклад основного матеріалу. Першочерговим завданням у дослідженні корупції є чітке визначення її сутності, правової природи та базових характеристик. У світі немає єдиного, загальноприйнятого визначення терміна «корупція», оскільки вона є складним соціальним явищем із надзвичайно великою диверсифікацією, тобто різноманітністю його проявів та форм. Окремі фахівці вважають, що внаслідок ряду причин дати чітке визначення цьому явищу практично неможливо [1, С. 577]. У загальному значенні корупцію традиційно розглядають як зловживання владними повноваженнями задля отримання особистої вигоди. Водночас чинне законодавство України передбачає низку юридично визначених форм корупційних правопорушень, які не завжди повністю вкладаються в це базове визначення.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», під корупцією розуміють використання особою наданих їй повноважень і пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди [2]. При цьому під «неправомірною вигодою» слід розуміти не тільки грошові кошти або матеріальні блага, а й будь-які інші переваги — послуги, пільги, кар'єрні можливості, соціальний статус, працевлаштування тощо.

З правової точки зору, корупційна діяльність охоплює як кримінально карані діяння (наприклад, отримання чи надання хабара, службове підроблення, зловживання владою або службовим становищем), так і адміністративні проступки, пов'язані з порушенням етичних стандартів чи службових обов'язків у публічній службі. Таким чином, корупція — це не лише правове явище, а й соціальна проблема, що поєднує в собі юридичний, морально-етичний та інституційний виміри.

У науковій літературі виділяють кілька основних типів корупції:

Політична корупція — зловживання владними ресурсами на найвищих щаблях державного управління; утворення системи корупційних зловживань, які можна згрупувати за різними критеріями. Дослідники Центру Разумкова називають такі зловживання «політично-корупційні дії» [3, с. 7].

Політично-корупційна система охоплює великий спектр протиправних дій і проявів бездіяльності, спрямованих на нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень із метою отримання особистих чи групових вигод. Цю систему утворюють такі види політичної корупції: партійна корупція; електоральна корупція; лобістська корупція; представницька корупція; клієнтарнопатронажна корупція; судова корупція та ін. Вони не охоплюють усі можливі варіації політичнокорупційних дій. Дана класифікація є спробою окреслення основних напрямів корупційних дій у галузі політики [4, с. 54].

Адміністративна або побутова корупція — дрібні зловживання, що трапляються під час надання базових послуг населенню в освіті, медицині, поліції, комунальній сфері;

Системна корупція — форма, при якій корупційні практики охоплюють значну частину державних інституцій і стають нормою функціонування;

Інституційна корупція — коли самі державні органи й механізми управління стають залежними від корупційних зв'язків і не здатні діяти інакше.

Широкомасштабне розповсюдження корупційних мереж у підсумку призводить до внутрішньої інституційної розбудови держави, оскільки свідчить про інтенсивність кооперативних процесів, а також про зниження інституційного контролю за діяльністю чиновників і політиків. Так, державна влада, виступаючи як джерело суспільних цінностей, може трансформуватися в джерело корупції при зловживанні нею заради особистої вигоди. Іншими словами, відбувається підміна функціонально-інституційних взаємодій, які забезпечують реалізацію суспільних потреб, дисфункціональними практиками [5, с. 115].

Визначення структури корупційного механізму є необхідним кроком для глибшого аналізу чинників, які його формують. Одним з таких чинників є соціально-економічне середовище, у якому корупція не просто виникає, а й успішно закріплюється як частина суспільного устрою. В Україні соціально-економічні чинники не тільки сприяють поширенню корупційних практик, а й нормалізують їх на рівні повсякденних соціальних взаємодій. Ефективна антикорупційна політика неможлива без урахування цих структурних умов.

Одним із ключових соціально-економічних детермінантів корупції є низький рівень доходів населення, особливо в державному секторі. Працівники бюджетної сфери — зокрема, освітяни, медики, службовці органів влади — часто перебувають у стані фінансової нестабільності. Це формує передумови для того, щоб вони приймали участь у корупційних схемах як спосіб додаткового заробітку або елементарного виживання. У

суспільстві вкорінюється уявлення про те, що хабар — це не злочин, а «винагорода» або «подяка» за виконання обов'язків, які й так повинні забезпечуватись державою безкоштовно.

Другим важливим фактором виступає соціальна нерівність. Значна різниця в рівні доходів між багатими й бідними, а також між регіонами країни формує відчуття несправедливості, фрустрації та відчуженості у значної частини населення. Як соціальне явище, корупція схильна до сприйняття і помилкових уявлень. Недостатність фактичних даних про причини і процеси корупції підриває або, принаймні, уповільнює розвиток всебічного розуміння корупції [6, с. 322]. В таких умовах громадяни починають сприймати корупційні дії як єдиний спосіб реалізації своїх потреб і прав у системі, яка, на їхню думку, не працює в інтересах більшості. Це деморалізує населення й знижує рівень довіри до державних інституцій.

Не менш серйозним чинником є високий рівень безробіття та недосконалість ринку праці. Молодь, випускники вищих навчальних закладів, особи передпенсійного віку часто мають обмежений доступ до стабільного офіційного працевлаштування. Це змушує багатьох шукати «обхідні шляхи» — через знайомства, протекцію, родинні зв'язки або навіть пряме підкуплення чиновників.

Низький рівень фінансової прозорості у розподілі бюджетних коштів та державних закупівель також створює значні корупційні ризики. Системна відсутність публічного контролю за витрачанням державних ресурсів дає змогу маніпулювати публічними фінансами в інтересах окремих осіб або груп. Це особливо виражено у сферах будівництва, закупівель медичних препаратів, ремонту інфраструктури, соціальних проєктів.

У цьому контексті важливо також враховувати культурно-психологічні особливості, зокрема домінування патерналістського світогляду, який розглядає державу не як сервісну структуру, а як джерело благ, доступ до яких потрібно "вибивати" або купувати. Хабарництво в такій системі не сприймається як моральна вада, а радше як спосіб соціального маневрування. Внаслідок цього формується система взаємного мовчазного схвалення, в якій і той, хто дає, і той, хто бере, зацікавлені у збереженні конфіденційності порушення.

Певні виклики в цьому контексті створює і процес децентралізації, який, попри загалом позитивні наміри, відкрив нові можливості для зловживань на місцевому рівні. Недостатній рівень фінансового контролю на місцях, разом із концентрацією бюджетних ресурсів у руках місцевої еліти, призвели до зростання випадків корупції на муніципальному рівні.

Окремим напрямом дослідження є вплив соціального забезпечення на рівень корупційної активності. В Україні спостерігається тісний зв'язок між недостатністю соціального захисту населення та його вразливістю до корупційних впливів. Соціальні служби, замість того щоб бути інструментом підтримки, часто самі перетворюються на джерело ризиків. Доступ до допомоги залежить не від права, а від наявності знайомств, неформальних домовленостей або прямого підкупу.

Для соціально вразливих категорій населення (пенсіонерів, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, безробітних) ускладнений доступ до державних послуг і затримки з виплатами змушують їх шукати «швидкі рішення» через корупційні механізми. У відповідь службовці, які самі отримують низькі зарплати, починають сприймати такі практики як "норму" і засіб поповнення доходу. Утворюється замкнене коло, в якому корупція підживлюється бідністю і водночас її поглиблює.

Найбільш небезпечною є ситуація, коли корупція підриває довіру до самої держави як гаранта соціальної справедливості. У таких умовах громадяни дедалі частіше вдаються до неформальних практик, знижуючи рівень правосвідомості, правової культури та легітимності державних інститутів. Під час війни регіональні відмінності у

рівні соціального забезпечення ще більше загострилися: у прифронтових та деокупованих територіях спостерігається особлива концентрація корупційних ризиків — від маніпуляцій із реєстрами гуманітарної допомоги до фальсифікацій статусу внутрішньо переміщених осіб. В умовах надзвичайного навантаження на соціальну сферу держави будь-яка слабкість у правовому регулюванні або контрольних механізмах миттєво перетворюється на можливість для корупційних зловживань.

Україна володіє формально розвиненою нормативно-правовою базою у сфері протидії корупції, однак її ефективність значною мірою обмежується низкою системних проблем. Основу антикорупційного законодавства складають Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також спеціальний Закон України «Про запобігання корупції», ухвалений у 2014 році [2]. Цей закон запровадив низку важливих інституційних змін: декларування доходів посадовцями, електронну звітність, створення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), а згодом — і Вищого антикорупційного суду.

Попри ці зрушення, правозастосування у сфері боротьби з корупцією часто залишається вибірковим, а процеси розслідування — затягнутими або безрезультатними. Наявні законодавчі норми не завжди підкріплюються реальними санкціями, що формує відчуття безкарності серед суб'єктів корупційної діяльності. Додаткову складність створює колізійність законів, відсутність чіткого механізму співпраці між правоохоронними органами та контролюючими структурами, надмірна формалізація процедур, що дозволяє зловживати процесуальними правами.

Крім того, у чинному законодавстві досі недостатньо врегульовані питання захисту викривачів корупції, а також участі громадськості в моніторингу державних закупівель, призначень на публічні посади, оцінки ефективності державних програм. Держава декларує відкритість, але на практиці доступ до публічної інформації часто ускладнений, а реальні інструменти впливу громадянського суспільства обмежені.

Отже, чинна правова база є важливою, але недостатньою умовою для ефективної протидії корупції. Потребує вдосконалення як нормативне регулювання, так і механізми реалізації, особливо в частині прозорості, підзвітності та публічного контролю над розподілом соціальних благ і бюджетних коштів.

У пошуках ефективних антикорупційних механізмів Україна орієнтується на практики інших країн світу, де боротьба з корупцією інтегрована в загальну систему демократичного управління. Успішні приклади демонструють держави Німеччина, Ізраїль, Великобританія, Естонія та інші, які змогли суттєво знизити рівень корупції завдяки системному реформуванню інститутів [7].

Ключовими елементами європейського досвіду є:

- незалежність антикорупційних органів;
- публічність і доступність інформації про державні витрати;
- жорсткий контроль за конфліктом інтересів;
- обов'язкова участь громадянського суспільства у моніторингу рішень влади;
- ефективна судова система із короткими строками розгляду справ і неминучістю покарання.

Естонія, наприклад, здійснила повну цифрову трансформацію урядування, завдяки якій контакт громадянина з чиновником мінімізований — майже всі послуги надаються онлайн, а втручання людини в адміністративні рішення — зведене до нуля. У Швеції та Данії діє принцип «максимальної прозорості», коли громадяни мають доступ до персональних фінансових звітів посадовців, тендерної документації, актів інвентаризації тощо.

Для України ці моделі можуть бути орієнтирами. Утім, механічне копіювання норм європейського законодавства без урахування українських реалій (низької

правосвідомості, тіньової економіки, слабкої правової культури) призводить до імітації реформ. Необхідна адаптація кращих практик, з акцентом на:

- інституційну сталість антикорупційних органів;
- залучення місцевих громад до бюджетного контролю;
- створення правового механізму стимулювання доброчесності, а не лише покарання.

Інтеграція європейських антикорупційних стандартів у національну практику можлива лише за умови реального реформування державних інституцій, зміни управлінської культури та формування соціального замовлення на чесне врядування.

Ефективна протидія корупції в Україні потребує не лише дотримання міжнародних зобов'язань та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, але й глибокого осмислення власних інституційних слабкостей і соціально-економічних умов, що сприяють поширенню корупційних практик. Запроваджені після Революції Гідності реформи започаткували важливі зміни, однак їх імплементація залишається неповною, а результати — фрагментарними. На цьому етапі критично важливо не просто вдосконалювати нормативну базу, а перейти до системного мислення, в основі якого — запобігання корупції як соціально зумовленому явищу, а не лише правопорушенню.

З правового боку, необхідно зосередити увагу на таких напрямках:

Зміцнення незалежності антикорупційних органів. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Вищий антикорупційний суд повинні діяти без політичного впливу. Законодавчо слід закріпити чіткі гарантії автономії, джерел фінансування та процедур кадрових призначень.

Удосконалення антикорупційного кримінального процесу. Слід запровадити прискорені строки розгляду справ про корупційні злочини та виключити можливості для зловживань процесуальними правами. Необхідно реформувати механізм угод зі слідством, аби уникнути маніпуляцій.

Посилення відповідальності за конфлікт інтересів і недостовірне декларування. Законодавство має містити чітко визначені санкції за порушення антикорупційних обмежень, включаючи можливість автоматичного звільнення з посади в разі системних порушень.

Встановлення чіткої системи захисту викривачів корупції. Закон повинен гарантувати анонімність, правовий захист, компенсаційні механізми та правову допомогу особам, які інформують про корупційні злочини.

У соціально-економічному аспекті пріоритетними напрямами мають стати:

Підвищення рівня соціальних стандартів і зарплат у публічному секторі. Держава повинна створити умови, за яких участь у корупції втрачає сенс з економічної точки зору. Особливу увагу слід приділити соціальним працівникам, медикам, освітянам, посадовцям місцевого самоврядування.

Цифровізація адміністративних послуг. Розширення електронних сервісів, автоматизація процедур та мінімізація людського контакту в процесі надання послуг знижують ризик виникнення корупційних "точок доступу". Прикладом може слугувати успішне впровадження системи «Дія».

Розвиток інструментів публічного контролю та громадського моніторингу. Необхідно розширити доступ громадськості до інформації про бюджетні витрати, закупівлі, програми соціальної допомоги, кадрові призначення. Повинні бути створені незалежні локальні антикорупційні ради з правом дорадчого впливу.

Просвітницька й освітня діяльність у сфері доброчесності. Формування антикорупційної культури має починатись у школі, продовжуватись у вищій освіті й закріплюватись у системі професійної підготовки держслужбовців. Важливо включити

в навчальні програми етику публічного управління, відповідальність і принципи верховенства права.

Регіональна диференціація антикорупційної політики. Слід розробити локальні антикорупційні стратегії, що враховують особливості територій — зокрема в деокупованих регіонах, де ризики особливо високі через ослаблені інституції та екстремальні умови.

Підсумовуючи, варто зазначити: подолання корупції в Україні є не лише юридичною чи адміністративною проблемою, а викликом до всього суспільства. Це виклик, що вимагає синергії держави, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Лише за умов всебічної та послідовної політики, заснованої на прозорості, справедливості, підзвітності та людській гідності, можливо не лише зменшити масштаби корупції, а й сформувати нову парадигму довіри до держави.

Список використаних джерел

1. Чемерис І.В. Особливості етимології терміну «корупція». Держава і право. Київ. 2010. №50. С 577-581
2. Закону України «Про запобігання корупції» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.05.2025)
3. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Національна безпека і оборона. Київ: 2009. № 7.
4. Кушнар'єв І. В. Політична корупція як система протиправних дій: варіативність проявів. Політичне життя. №2 (Липень 2018), С. 50-54.
5. Цимбаленко Я. Ю. Інституційна корупція в органах публічної влади: філософсько-управлінський підхід . Публічне управління та митне адміністрування. 2021. № 1(28). С.113 – 118
6. Бундз Р.О. Міжнародне співробітництво України у сфері запобігання та протидії корупції. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” № 3 (35), 2022. С. 317-323
7. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/%20244.html> (дата звернення:15.05.2025)